УДК: 37.032+37.04

С.Є. Лупаренко

ПІЗНАННЯ ДИТИНИ ЯК ОСНОВА ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ У ПРОЕКТІ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ Я. ЧЕПІГИ

Анотація. *Стаття розкриває погляди Я. Чепіги на пізнання дитини як фундамент навчально-виховного процесу в його проекті української школи. Проаналізовано ідеї Я. Чепіги щодо мети освіти (виховання цілісної людини, усебічне задоволення її природних прагнень з урахуванням природи дитячого організму), завдань школи (збереження людської природи, непорушення гармонії її духовного і фізичного життя, розвиток індивідуальних здібностей дитини тощо). Схарактеризовано особливості організації педагогічного процесу в українській школі, визначені Я. Чепігою, а саме: вивчення й урахування педагогами специфіки розвитку дитини протягом дитинства; навчання з орієнтацією на реальне життя; побудова довірливих стосунків дорослих із дітьми. Розкрито напрямки дослідження дитини, реалізовані Я. Чепігою, а саме: вивчення розвитку психічних процесів (увага, уява, мислення), чинників розвитку дитини.*

Ключові слова*: дитина, дитинство, освіта, українська школа, розвиток, пізнання.*

Luparenko S.E. Cognition of a Child as a Basis of Pedagogical Process in the Project of Ukrainian School by Ya. Chepiga.

Annotation. *The article reveals the views of Ya. Chepiga on cognition of a child as a fundament of educational process in his project of Ukrainian school. The ideas of Ya. Chepiga about the purpose of education (the formation of a whole person, full satisfaction of his/her natural aspirations taking into account the nature of children organism), the tasks of schools (maintenance of human nature, non-disturbing the harmony of child's spiritual and physical life, the development of his/her individual abilities, etc.) have been analyzed. The peculiarities (determined by Ya. Chepiga) of organization of the pedagogical process in Ukrainian school have been characterized. They are pedagogues' study of the specificities of children's development in childhood and taking into consideration this specificity in educational process; education with a focus on real life; the formation of trusting relationships between adults and children. The directions of researches of children's development which were carried out by Ya. Chepiga have been revealed. They are the study of the development of mental processes (attention, imagination, thinking), the factors of children's development.*

Key words*: child, childhood, education, Ukrainian school, development, cognition.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Початок ХХ ст. відзначився підвищеним інтересом громадськості до дитинства і проблем формування дитини, що зумовило проведення чисельних досліджень, присвячених специфіці дитячого розвитку. Окремі вчені (К. Вентцель, С. Русова, Р. Штайнер та ін.) визнавали дитину центром усього педагогічного процесу, метою освіти – її всебічний розвиток, а провідною ідеєю навчання й виховання стала ідея вільного розвитку.

Одним із таких учених був Я. Чепіга, який розробив власний проект організації національної школи, в основі якої був культ дитини. За цим проектом, педагоги, вихователі та батьки мали глибоко вивчати й ураховувати в навчально-виховному процесі особливості розвитку дитини (фізичні, психічні) на певному віковому етапі, будувати довірливі стосунки з дітьми, прагнути виховати їх високодуховними й моральними людьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз історичної та психолого-педагогічної літератури показав, що певні аспекти педагогічної спадщини Я. Чепіги досліджувалися вченими, зокрема організація навчально-виховного процесу за Я. Чепігою аналізується в роботах Л. Березівської, С. Болтівець, В. Наконечної, А. Невгодовського, Л. Ніколенко, О. Щербакової та ін.; духовні аспекти педагогічної спадщини Я. Чепіги – в дослідженнях Н. Кравчун, М. Прищак та ін.; питання української школи у творчості Я. Чепіги проаналізовано в роботах В. Демчук, Ж. Ільченко, В. Зоріна та ін.; погляди Я. Чепіги щодо морального виховання дітей розкрито в дослідженнях З. Палюх та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак питання дитини як основи педагогічного процесу у проекті української школи Я. Чепіги не стало предметом окремого дослідження.

Наше дослідження є складовою частиною програми науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття поглядів Я. Чепіги на пізнання дитини як основи навчально-виховного процесу в його проекті української школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Видатний педагог Я. Чепіга відомий своєю активною діяльністю, спрямованою на побудову нової української школи, яка б прагнула «зрозуміти якнайкраще природу учня і його психіку» [1, с. 21], пристосуватися до особливостей розвитку дитини, і в основі якої був би новий культ особистості – «культ дитини» [1, с.21]. Я. Чепіга підкреслював, що «освіта, виходячи з природних прагнень людини, тоді тільки буде справжньою і корисною людині, коли вона всебічно задовольнить ці прагнення, погоджуючи з природою дитячого організму та її нахилами» [2, с. 36]. Мета освіти й виховання – «не перетворювати людську природу, а складати найприйнятніші умови для всебічного розвитку людської душі у згоді з психофізичною природою індивідуума і рівняти шлях до широкої творчості і самодіяльності духа» [3, с. 15]. Освіта, на думку вченого, має орієнтуватися на цілісний розвиток дитини: «Освітити дитину – означає розвинути її духовно й фізично; задовольнити прагнення її природи згідно із загальнолюдськими принципами добра і правди; зберегти гармонію її розвитку» [4, с. 15].

Я. Чепіга називав школу храмом дитини [3], а метою діяльності української школи та будь-яких членів освітнього процесу (батьків, учителів), на думку Я. Чепіги, має бути виховання цілісної людини з її усіма найкращими пориваннями, а шлях до дитини вони можуть знайти завдяки щирій любові в серці, чулій і правдивій душі та розумі [4].

Щодо завдань школи, то вони «…збігаються з завданнями людськости, а саме – зберегти людську природу і удосконалити її, принатурюючи до соціяльних і економічних умов життя певного народу, згідно з вимогами людської моралі» [2, с. 31]. Завдання школи Я. Чепіга вбачав у користуванні «всім гарним, закладеним в організмі дитини, керуючись її природою, не псуючи її здоров'я та суцільності її психіки» [4, с. 18], збереженні людської природи, непорушенні гармонії її духовного і фізичного життя. Це можливо лише за тоді, коли у школі все пристосоване до дитячої психіки, місцевих і національних умов. Школа, на думку Я. Чепіги, повинна бути співробітником сім'ї та школи. Також педагог виокремив конкретні завдання, що мають реалізовуватися в національній школі, а саме: 1) культивувати в житті набутого дитиною від рідного народу, усього близького і природного їй; 2) розвинути індивідуальні здібності дитини, її нахили, здібності, які знадобляться їй у житті; 3) скласти такі умови освіти, де б народна воля розвинулась вільно в дитині і лягла б в основу духовного поступу молодого покоління; 4) широко задовольняючи природне прагнення освіти, виховати дитину чесною, здібною і діяльною людиною, не порушуючи її природи [2].

Я. Чепіга багаторазово підкреслював, що дитина, її пізнання є основою навчально-виховного процесу, що повинен глибоко орієнтуватися на природні задатки особистості: «…здається нам неможливим інший шлях до освіти дитини, як наукове з'єднання школи з природою дитини, тобто щоб школа розвивала приховані внутрішні здатності дитини, помагала добрим почуттям пробитися з-під намулу оточення, виховувала найліпші людські здатності без всякого насильства, стежучи за одночасним гармонійним розвитком душі і тіла» [1, с.21]; «Природа дитини є основа освіти» [2, с. 35]. На думку вченого, школа не повинна нехтувати вже набутим дитиною досвідом, її індивідуальністю, природними схильностями й національними здібностями, «…не природа повинна бути на послузі у школи, а школа засобом природи…» [4, с. 18]; «Нехтувати цим природним ґрунтом розвитку, навчати дитину, не рахуючись з ним, значить ніколи не мати гарних наслідків від шкільної праці» [1, с.29]; «Щоб не знесилювати природні сили дитини, треба погодити шкільну освіту з вимогами її природи» [2, с.36]. Я. Чепіга зазначав, що для того, аби збагнути дитячу душу, розпізнати духовні сили учнів, потрібна могутня душа і найголовніше – істинна любов до дітей. Полюбити дитину, на думку педагога, означає «полюбити в ній просту, одверту душу, полюбити в ній рухому людську думку, щире незлобиве серце» [1, с. 35].

Учений підкреслював виняткове значення вчителя у формуванні дитини та його відповідальність за її майбутній розвиток і життя: «На долю шкільного педагога припада найвідповідальніша справа: треба вчити й виховувати, не ламаючи суцільності натури дитини» [5, с.31]. Це означає, що для кожної дитини, ґрунтуючись на ідеях гуманізму, потрібно створити свій, відповідний її особливостям засіб виховання.

З цією метою вчитель має вивчати особливості дитячої натури, специфіку формування дитини протягом дитинства. Серед цих особливостей Я. Чепіга виділяв такі: лагідність дитячої натури, її здатність пристосовуватися до різних умов, її глибокий людський розум, її кволість, що примушує іноді схаменутися найжорстокіших батьків і вихователів, природні альтруїстичні почуття до свого роду [5]. Проте вчений часто писав про неспроможність багатьох дорослих зрозуміти специфіку формування дитини: «Ми не розуміємо доладу природи квітки польової, краси її, а беремось керувати душею дитини з її відгукливістю, розумом і свободною волею!» [5, с.28]. Тому він закликав педагогів і батьків глибоко досліджувати дитячу природу, не нехтувати її потребами, бути уважними з дітьми, прислуховуватися до їхніх потреб та поважати дитинство: «Дитина – джерело добра і правди, що пробивається в світ свіжим, чистим струмочком серед запоганеного всякими вигадками та умовностями життя. …Молода душа дитини підляга шкідливому впливу оточення і незабаром зливається з ним, обертається в щось звичайне, опаскуджене. …Здорова дитина не приходить на світ попсованою природою, бо в законах природа одна гармонія, правда і краса» [6, с. 5].

Щодо організації навчання Я. Чепіга радив: «Поменше книжних знань і більше реального життя, побільше стосунків з природою» [2, с. 37]. На думку педагога, навчання «треба починати з природженої цікавості дитини, давати те, що приваблює дитячу увагу само собою, починати з речей цікавих і зрозумілих дітям… Іти треба шляхом психічного розвитку, крок за кроком, без перескоків…» [1, с. 31]. Учений підкреслював, що природою в дитині закладено значні резерви і здібності, які дорослі мають ураховувати в педагогічному процесі: «У природі дитини закладено нахили до діяльності і до уваги, і ми не помилимось, коли почнемо розвивати їх у школі, коли працю, здатну до життя, котра виникає з духовних нахилів – розуміти речі і бажати їх зрозуміти, покладемо в підвалину шкільної науки. Треба залучати в дітях хочу з постановою витворю, як причину з наслідком, стімул з виконанням. Розвинути таким чином дитину, значить, розвинути її натурально, скласти сістему вчиття на законах нормального розвитку» [1, с. 32].

Окрім того Я. Чепіга приділяв увагу важливості побудові нормальних, довірливих стосунків дорослих із дітьми, оскільки неправильно побудоване спілкування з дитиною в сім'ї та школі, страх перед покараннями призводять до її внутрішніх негативних переживань, які відбиваються на її фізичному і психічному здоров'ї (блідість обличчя, тремтіння, прискорений стукіт серця, прискорене дихання тощо). Дійсно, учений неодноразово зауважував на те, що навчання у школі через його неправильну організацію та невмілі дії педагогів може завдати шкоди учням: «Виховання ж дитини в сем'ї, як і в школі, проходить для більшості дітей ненормально. Часто дитина повинна пристосовуватись до вимог недотепного… педагога» [7, с. 16]; «Виховання збудоване на страхові неправдиве і незвичайно шкідливе для психофізичного стану дитини. Під впливом його тіло дитини нервується, почуття дають неправдиві уявлення, знищується логічність думок, розвиток розуму прямує в бік найменшого опору і витворюються хисткі моральні переконання, витворюється істота безвільна, боязка, шкодлива для людськості. А тому у вихованні слід уникати всього, що побільшує почуття страху… Щастя дитини не повинно порушатись цим почуттям, бо немає вищого ідеалу для людскости, як зберегти суцільність природи дитячої, гармонію правди, краси і добра в ній. Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі» [5, с. 36]. Водночас, на думку Я. Чепіги, ситуації, коли дитина вимушена брехати (часто боячись суворого і не завжди справедливого покарання, наслідуючи поведінку дорослих), породжують страх і переживання в дитячій душі, призводять до руйнування природного розвитку, викривлення реального світу. Тому брехливість не є інстинктивною схильністю – вона прищеплена дитині через ненормальні обставини життя.

Для допомоги українським педагогам у вивченні дитячої природи й раціональної організації освітнього процесу Я. Чепіга сам здійснював вивчення формування психічних процесів дитини, зокрема уваги та її впливу на розумовий розвиток дитини [1], уяви, мислення і творчої діяльності дітей [3]. Так, учений стверджував, що апаратами свідомого пізнання є органи почуттів (зору, слуху, нюхання, смаку й дотику), на які слід впливати в навчанні й вихованні особистості, адже «пізнання – то є акт скупчення уваги нашого організму на вчуттях і почуттях» [1, с. 23]. Я. Чепіга підкреслював виключне значення уваги й почуттів для інтелектуального розвитку дитини: «Всяка нова річ приваблює дитячу увагу; дитина

зупиняється на ній, придивляється до неї. …Дитина змагається пізнати річ… почуттями, – і після моменту пасивної уваги під впливом збудженої думки починається пізнавальний інтерес, змагання зрозуміти річ і класифікувати її» [1, с. 24]. Водночас учений зазначав на незвичному формуванні уваги в дитинстві: дитина «перебігає» від однієї речі до іншої, зупиняючись на них стільки, скільки потрібно, аби відчути вплив; це виникає через те, що дитина ще не у змозі концентруватися тривалий час і «керувати концепціями як вольовим процесом» [1, с. 25]. На думку педагога, увага як вольове зусилля є продуктом поступового духовного розвитку. Також Я. Чепіга розкрив психофізичні основи уваги, її види та зовнішні вияви, розвиток цікавості шляхом асоціацій, взаємозв'язок уваги, цікавості, асоціацій і духовного розвитку особистості.

Розвивати пізнавальні процеси Я. Чепіга радив на ґрунті всього рідного і природного дитині з орієнтацією на її власні спостереження досвід.

Серед чинників розвитку дитини Я. Чепіга називав спадковість та оточення (сім'я, економічні, соціальні, політичні обставини життя народу, природа і місцеві умови, увесь світ, що оточує дитину, збуджує та розвиває духовні сили, передані їй батьками), що має враховуватися дорослими для здійснення гармонійного, цілісного впливу на дитину.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, Я. Чепігою було створено унікальний та оригінальний проект української школи, у центрі якого була дитина з усіма її особливостями. Ученим були визначені мета освіти (виховання цілісної людини, всебічне задоволення її прагнень з урахуванням природи дитячого організму), завдання школи (збереження людської природи, непорушення гармонії духовного і фізичного життя, розвиток індивідуальних здібностей дитини та ін.). Я. Чепіга виокремив і схарактеризував особливості організації педагогічного процесу в українській школі: вивчення й урахування педагогами специфіки розвитку дитини; навчання з орієнтацією на реальне життя; побудова довірливих стосунків дорослих із дітьми. Також педагог здійснював різні дослідження дитини, зокрема вивчення розвитку психічних процесів (увага, уява, мислення), чинників розвитку дитини.

Перспективи подальших розвідок. Наша стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективним може бути розкриття поглядів інших учених (К. Вентцеля, Д. Ельконіна та інших) на розвиток дитини й дитинство.

Список використаних джерел

1. Чепіга Я. Увага і розумовий розвиток дитини / Чепіга Я. // Світло. – 1911. – Кн. 1. – С. 20-33.
2. Чепіга Я. Проект української школи. Ґрунтовні постуляти проекта / Я. Чепіга // Світло. – 1913. – Кн. 2. – С. 31-41.
3. Чепіга Я. Уява і мислительна та творча діяльність дитини / Я. Чепіга // Світло. – 1914. – Кн. 9. – С. 13-40.
4. Чепіга Я. Народний учитель і національне питання / Я. Чепіга // Світло. – 1912. – Кн. 1. – С. 15-25.
5. Чепіга Я. Страх і кара / Я. Чепіга // Світло. – 1912. – Кн. 7. – С. 21-36.
6. Чепіга Я. Брехливість у справі виховання / Я. Чепіга // Світло. – 1912. – Кн. 4. – С. 3-15.
7. Чепіга Я. Страх і кара. (Псіхо-педагогічний нарис) / Я. Чепіга // Світло. – 1912. – Кн. 6. – С. 15-31.

УДК: 371.32

І.І. Мартиненко

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ ПОЧАТКУ XIX ст.

Анотація. *У статті з урахуванням суспільно-політичних чинників розвитку країни, поглядів прогресивної інтелігенції на мету, завдання та зміст освіти виділено та схарактеризовано особливості розвитку ідеї національної освіти учнівської молоді у прогресивній педагогічній думці в Україні на початку XIX століття.*

Ключові слова*: особливості, національна освіта, розвиток, початок XIX століття.*

Martinenko I.I. Feature of development of idea of national community of students young people is in domestic pedagogical opinion of beginning of XIX item.